

УДК 37.091.4.091.2

С. МЕЛЬНИЧУК

Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

А.С. МАКАРЕНКО ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСПЕКТИВИ В СИСТЕМІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

У статті розкриваються теоретичні основи та досвід застосування перспективи в системі виховної роботи молодших школярів.

Ключові слова: виховання, близька перспектива, середня перспектива, досвід, форми роботи.

*«Справжнім стимулом людського життя
є завтрашня радість»*

А. С. Макаренко

Постановка проблеми. Загальноновизнаним у нашій країні та багатьох країнах світу є те, що педагогічна система виховання А.С. Макаренка належить до розряду унікальних, у якій знайшли реалізацію зміст, форми, методи, прийоми та засоби реалізації тогочасних завдань щодо виховання (а також і перевиховання) дітей і молоді. Проте в останній час до ідей, теорії і практики А.С. Макаренка ставляться іноді критично, а дехто навіть заперечує цінності педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога.

Упродовж довгого часу навколо педагогічного досвіду А.С. Макаренка велася дискусія, яка певною мірою триває і зараз, щодо можливостей упровадження його в загальноосвітніх школах та школах іншого типу, відмінних від тих умов, у яких працював педагог. Аргументи для цього були різні: «У Макаренка діти були зовсім інші, тому їм була потрібна його педагогіка», «Макаренко був геній, а ми хто?», а деякі заявляли, що Антону Семеновичу було легше, тоді час був такий – загальне піднесення, ентузіазм, поривання тощо.

Але незважаючи на деякі критичні зауваження, а іноді й несприйняття його досвіду, творчі вчителі, керівники навчальних закладів переконалися в життєвості його теорії і практики навчання та виховання.

Фахівцям у галузі педагогіки, які роблять ті чи інші заяви щодо неможливості використання досвіду Макаренка у виховному процесі загальноосвітньої школи, переконливу відповідь подає сам педагог у своїй праці «Методи виховання». Він говорить, що «Багато хто вважає мене фахівцем у роботі з безпритульними. Це неправда. Я всього працював 32 роки, з них 16 років у школі і 16 років з безпритульними. Правда, у школі все своє життя я працював в особливих умовах – у заводській школі, що перебувала під постійним впливом робітничої громадськості...

Так само і моя робота з безпритульними зовсім не була спеціальною роботою. По-перше, як робочу гіпотезу з перших днів своєї праці з безпритульними встановив, що ніяких особливих методів щодо безпритульних вживати не треба; по-друге, мені вдалося за дуже короткий час довести безпритульних до стану норми й дальшу роботу з ними проводити як з нормальними дітьми» [1].

Працюючи в останній період своєї роботи в комуні ім. Дзержинського під Харковом, А.С. Макаренко підкреслює, що він мав нормальну звичайну десятирічну школу, де колишні безпритульні нічим не відрізнялися від нормальних дітей. Навчально-виховний процес у його школі був насичений великою кількістю додаткових виховних впливів, тому, як підкреслює А.С. Макаренко: «Мої практичні висновки можуть стосуватися не тільки безпритульних важких дітей, а й усього дитячого колективу, і отже, усякого працівника на фронті виховання» [2].

Надзвичайно цінним для теорії і практики виховання є те, що А.С. Макаренко розробив і перевірив на практиці цілу систему методів виховного процесу, теоретично й методично їх обґрунтував і перевірив безпосередньо на практиці. Принцип педагога «якомога більше вимоги до особистості, і якомога більше поваги до неї», а також метод паралельної педагогічної дії одночасно спрямовані на колективний та індивідуальний впливи колективу, на самого себе. Отже, при цьому особистість стає не об'єктом, а суб'єктом виховання, що так важливо й цінно для досягнення поставленої мети виховання.

Нас, зокрема, зацікавила проблема впровадження у систему навчально-виховної роботи початкової школи макаренківського досвіду-принципу перспективних ліній – як працюючими вчителями, так і студентами педагогічних університетів, що й зумовило мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у своїй праці «Перспектива» А.С. Макаренко стверджує: «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість» [3]. Це істина, яка не потребує доказів, адже кожна людина живе очікуванням цієї радості й мобілізує свої зусилля на її досягнення як в особистому житті, так і в масштабах усєї країни. Особистісні перспективи розвитку та суспільства завжди були стимулом життя й очікуванням позитивних змін у всіх видах життєдіяльності.

А.С. Макаренко підкреслює, що перспектива, тобто ця завтрашня радість, є одним із найважливіших об'єктів педагогічної діяльності. Завдання вихователів полягає у тому, що спочатку треба організувати саму радість, «викликати її до життя і поставити як реальність» і поступово перетворювати простіші види радості в більш складні в більш важливі для людини. При цьому педагог підкреслює, що тут відбувається «цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення до найглибшого почуття обов'язку» [3].

Педагог вважає, що виховати людину – це означає виховати в неї перспективні шляхи. Одночасно він рекомендує методіку цієї роботи, яка полягає у тому, що вихователі покликані організувати нові перспективи, використати наявні й поступово підставляти більш цінні.

Заслуговує на увагу влучне зауваження педагога про те, що невдачі багатьох дитячих закладів, шкіл, колоній полягала в тому, що в їхній діяльності не були визначені чіткі, зрозумілі перспективи.

У значній мірі це стосується і будь-якого державного устрою, керівники котрого покликані спільно з політичними партіями, громадськістю на науково-практичному

рівні накреслювати чіткі, зрозумілі перспективи поступального розвитку суспільства, пов'язуючи їх перспективою кожного громадянина.

Відомо, що А.С. Макаренко виділяє 3 види перспектив, які у виховній роботі з дітьми можна використати безпосередньо в учнівському колективі: близька, середня і далека перспективи.

Близька перспектива розрахована на невеликий проміжок часу, вчитель, керівник дитячого закладу покликані організувати таку близьку перспективу, щоб очікуваний завтрашній день був наповнений успіхом, радістю, життєвим задоволенням у всіх сферах дитячої діяльності. Роботу з організації близької перспективи слід проводити регулярно і в різноманітних формах.

Середня перспектива полягає у проєкті колективних справ, дещо відсутніх у часі. Таких подій у життєдіяльності не повинно бути багато. У початкових класах це може бути: екскурсія до культурно-історичних центрів, новорічне свято, кінець навчального року, підготовка до свята «Прощай, школо – здрастуй, літо!», участь у загальношкільних заходах, літній відпочинок, кінець навчального року, відзначення певних подій тощо. Середня перспектива має певне значення лише якщо до неї готуються заздалегідь, якщо до її реалізації залучаються всі учні класу, якщо їм надається особливе значення, пропонуються різні варіанти, звіти про підготовку і т.п.

Далека перспектива пов'язана з майбутнім своєї школи, держави, вибору професії, її наявність характерна для дорослої людини.

Вивчення передового педагогічного досвіду вчителів початкових класів, а також виховна робота студентів під час проходження педагогічної практики в школі й особливо в літніх таборах праці та відпочинку дає підстави стверджувати, що організація виховної роботи щодо постановки й організації перспективи є дійовим виховним засобом щодо власне виховання та згуртування дитячого колективу молодших школярів.

Досвід показує, що в роботі з молодшими школярами, які ще нездатні надовго наперед накреслювати свої прагнення й інтереси, важливо, як підкреслює А.С. Макаренко, використовувати близьку оптимістичну перспективу. Він говорить, що роботу щодо організації близької перспективи потрібно проводити в найрізноманітніших формах і регулярно.

Однією з близьких перспектив молодших школярів є добре вивчений урок. Дитина, яка добре підготувала домашнє завдання, завжди йде в школу з гарною перспективою. Тому перед учителем стоїть важливе завдання: навчити дитину вчитися, озброїти її знаннями, вміннями й навичками навчальної діяльності. Адже учень не завжди йде в школу з невивченим уроком з причини лінощів або небажання навчатися, а нерідко й тому, що в нього ще недостатньо сформовані вміння оволодівати знаннями. Учень, у якого не сформовані навчальні вміння і навички, йде до школи і зі школи пригніченим, у нього відсутня радісна перспектива як у школі, так і після повернення додому; в школі він не одержує радості від оцінки його навчання учителем, а дома – від санкцій з боку батьків. Нерідко такі учні, не маючи радісних перспектив у школі та вдома, знаходять своє задоволення на вулиці, іноді попадаючи у негативне дитяче середовище, яке не пред'являє до нього інтелектуальних вимог і не завжди позитивно впливає на її становлення і виховання.

Тому вчителі початкових класів повинні завжди піклуватися про формування в учнів умінь і навичок навчальної діяльності, котрі є однією з важливих умов щодо очікування перспективи як завтрашньої радості.

Досвід використання перспектив у виховній роботі з молодшими школярами вчителями та студентами-практикантами свідчить, що ця робота легка, цікава й ніяких труднощів не становить, вона вимагає тільки наявної майстерності учителя. Наведено лише деякі приклади.

Учитель оголошує, що через два тижні відбудуться батьківські збори, на які запрошуються батьки й охочі бабусі та дідусі. Разом, за активної участі учнів, учитель розробляє план проведення зборів: виступ класного хору, окремі номери художньої

самодіяльності, виставка кращих зошитів, виробів на уроках ручної праці, малюнків з уроків образотворчого мистецтва, аплікацій тощо. Організуючи все це, вчитель ураховує, що кожному учневі буде приємним і радісним, якщо він візьме участь у концертній програмі, коли його батьки матимуть змогу побачити його зошити, вироби, малюнки, номери художньої самодіяльності, почують приємні для себе слова щодо навчання і виховання тощо. Отже, заплановані батьківські збори виступають перед учнями в ролі близької перспективи, на яку учні не просто пасивно чекають «склавши ручки», а активно долучаються до реалізації, у результаті чого підноситься загальна активність кожного, старанність, формуються колективістичні переживання, прагнення, згуртовується дитячий колектив. Учні прагнуть краще виготовити різні вироби, підготувати малюнки, зошити, книги і т.п. Методику цієї роботи він убачає у тому, щоб при досягненні поставленої перспективи вихователь зумів визначити нові перспективи й організувати учнів на їхні досягнення.

У реалізації близької перспективи А.С. Макаренко накреслює необхідний у кожному навчальному закладі так званий перспективний мінімум, який передбачає наступне: добре обладнаний клас, школа, тепло в кожній кімнаті, смачна їжа, повна захищеність дитини від свавілля і самодурства старших, привітний простий тон взаємин між учнями та вчителем тощо. Без такого перспективного мінімуму, вважає А.С. Макаренко, важко уявити собі правильну виховну роботу, очікування завтрашньої радості.

У досвіді роботи вчителів початкових класів на основі вчення А.С. Макаренка про близьку перспективу простежуються такі найбільш поширені форми виховної роботи: прощання з букварем, підготовка до дитячих ранків, до Нового року, днів Збройних сил, жіночого свята 8 Березня, Дня Перемоги, 1 Травня, останнього дзвоника, різного виду прогулянок, екскурсій, поїздок, при проведенні суспільно корисної роботи, оформленні класної кімнати, квітників, допомога в оформленні ігрових площадок у дитячому садку, збір лікарських рослин, збір насіння дикорослих рослин, дні зустрічей з визначними людьми, учасниками Великої Вітчизняної війни тощо.

Як сказано вище, А.С. Макаренко радить, що роботу з організації близької перспективи слід проводити регулярно і в найрізноманітніших формах, вона не створює особливих труднощів. Досить, наприклад, оголосити, що через 10 днів відбудеться зустріч учнів класу з випускником школи – переможцем олімпійських ігор, або учасником Великої Вітчизняної війни, іншою цікавою людиною, як у класі підвищиться перспективне радісне почуття, виникнуть плани організації цих заходів, з'являться різноманітні задуми тощо, звичайно, за активної організаторської роботи вчителя.

Будь-яка, іноді навіть невелика радість, котру вчитель наперед поставив перед дітьми, підносить учнівську бадьорість, згуртованість, прагнення до дії. А.С. Макаренко підкреслює, що іноді потрібно поставити перед колективом важке, важливе завдання, а іноді й просте дитяче задоволення: через тиждень усім класом покатаємося з гірки на санках, проведемо екскурсію до музею, картинної галереї, відзначимо за чашкою чаю дні народження і т.п.

Зупинимось на прикладі організації близької перспективи в 4 класі, яку реалізувала студентка-практикантка випускного курсу КДПУ у вересні 2011 року.

Форма заходу: прогулянка до осіннього лісу (вересень).

Вихователь оголосила, що значна частина учнів класу виявила бажання здійснити прогулянку у вересневий час до Чорного лісу і звернулася до учнів із проханням висловити свої побажання щодо змісту й форми проведення самої прогулянки. На основі значної кількості висловлених учнями пропозицій практикантка за активної участі дітей склала план її проведення, який був затверджений учнями демократичним способом за допомогою відкритого голосування. План розроблено на основі інтерактивної технології.

З метою активізації та залучення безпосередньо всіх учнів класу до підготовки такої прогулянки як близької перспективи, учнів були розподілені на групи, котрі були названі експедиціями.

I група – ботаніки. Перед ними стояло завдання дослідити рослинний світ лісу: дерева, кущі, гриби, трави тощо й підготувати виступ у вигляді невеличкої цікавої доповіді перед учнями класу. Повідомити, які рослини лісу занесені до Червоної книги, які рідкісні рослини ростуть у лісі, які з них необхідно оберігати тощо. Підібрати з підручника, газет, журналів вірші, пісні, оповідання про рослинний світ лісу.

II група – зоологи. Вони досліджували тваринний світ лісу, вивчали й доповідали про види тварин, птахів, комах, які населяють територію лісу, які з них є рідкісними або занесені до Червоної книги, які з них необхідно оберігати, розкривали їх значення для нормальної життєдіяльності рослинного і тваринного світу лісів.

III група – літературно-фольклорна. Члени цієї групи збирали пісні, вірші, оповідання, спогади батьків про історичне минуле лісу, про партизанський рух під час вітчизняної війни, загадки, приказки, склали найпростіші ребуси, кросворди, також підготували кілька пісень для співу всім класом та прочитали вірші про красу лісу.

IV група – спортивно-ігрова. Головним завданням цієї групи було підібрати різноманітні спортивні ігри самого різного характеру: ігри з м'ячем, ігри-схованки, ігри воєнізованого виду тощо. При їх підготовці за рекомендацією вчителя були використані самі різноманітні навчально-методичні посібники для початкової школи.

V група – господарники. До неї входили в основному хлопці класу, вони повинні продумати рецепти підготовки солдатської каші, підібрати продукти, необхідний кухонний посуд, обладнання тощо.

Групи були гетерогенними, тобто до них уходили хлопчики і дівчатка, більш і менш активні, об'єднувалися за принципом добровільності, обиралися лідери груп тощо. Поставлена перед класом близька перспектива, розрахована на двотижневий термін, стала важливим чинником піднесення загальної активності кожного учня, згуртованості, бадьорості, підвищення оптимізму перспективного почуття.

Виховна сила й цінність такого перспективного заходу полягала в тому, що діти не пасивно його чекали, а активно включилися у підготовку і проведення, і відповідно одержали надзвичайно високе задоволення, а в процесі його підготовки в них формувалися певні уміння, навички, які можуть бути корисними в їх майбутньому житті та навчанні.

Звичайно, таку ж саму прогулянку до лісу можна провести без попередньої підготовки, без постановки близької перспективи, і діти також одержали б певне задоволення, але емоційний ефект був би менш цінним у виховному відношенні, оскільки учні не були б залучені до участі у підготовці, а пасивно б чекали самої прогулянки. Постановка ж перспективи перед класом, як показує досвід, значно підвищує виховний ефект запланованого заходу, а головне – відзначається помітний прогрес у згуртуванні колективу, зміцненні дружби, товаришування, схильності до взаємодопомоги.

Як стверджує А.С. Макаренко, перспективні лінії мають цікаву особливість, «вони привертають увагу людини загальним виглядом задоволення, але цього задоволення ще нема. По мірі руху до нього виникають нові завтрашні плани, тим більше привабливі, чим більше зусиль укладено на подолання різних перешкод» [4]. Тож треба дітям дати змогу прагнути саме таких задовольень, які вимагають деякого докладання зусиль праці. Необхідно організувати таку близьку перспективу, таке загальне прагнення завтрашнього дня, які були б наповнені активними зусиллями колективу учнів класу, школи тощо.

Виходячи з цього, організаторам виховної роботи, вчителям бажано глибоко усвідомити зміст, мету, завдання та методику використання перспективи в навчально-виховній роботі з учнями.

На основі свідомого критичного використання педагогічної спадщини А.С. Макаренка щодо методики організації близької перспективи з учнями початкових класів можна будь-який захід спрямувати в перспективному плані.

А.С. Макаренко розкриває також зміст та методику організації середньої перспективи, котра як колективна подія дещо відсунута в часі. Навіть дорослі люди в деякому

віддаленні чекають радісних, приємних подій: відпустка, поїздка, підвищення по роботі, а для дітей це ще більш важливо. К.Д. Ушинський відзначав, що дитина живе очікуванням радості від свята до свята, і такі свята в школі повинні бути не надто рідко. А.С. Макаренко пише, що, однак, таких подій протягом навчального року повинно бути не так і багато, 2-3 на рік. Він відзначає, що середня перспектива матиме значення лише тоді, якщо до подій готуються завчасно, якщо їм надається особливого значення, коли пропонуються різні проекти, до підготовки залучається значна частина учнів, учителів [5]. Це може бути: проведення першого й останнього дзвінка, літній відпочинок, групові екскурсії тощо, до яких діти готуються протягом року за розробленим планом: звітний концерт, виставки учнівських робіт з ручної праці, образотворчого мистецтва, фотографування з учителем, нагородження тощо. Деякі вчителі практикують за методикою середньої перспективи екскурсійні поїздки до адміністративно-культурних центрів області України у весняний або літній періоди. Учні активно залучаються до різних видів діяльності, спрямованих на підготовку до екскурсії. Наприклад, плануючи екскурсію до м. Києва, вчитель спонукає учнів готуватися до неї: окрема група учнів вивчає історичне минуле міста, інша – архітектурні та культурні пам'ятники, дізнається про визначних діячів міста, збирає вірші, пісні, листівки. Важливо, коли всі учні беруть участь у розробці проекту, пропонують різні варіанти та обговорюють їх тощо. Діти повинні уявляти не лише кінцеву мету, а й конкретні етапи поступового руху до неї.

У початковій школі для дітей близька перспектива повинна бути обов'язковою, адже молодші школярі не можуть жити повнокровним життям, якщо у них попереду нема нічого радісного, захоплюючого, що б спонукало їх до діяльності. Таких перспективних радісних справ у навчально-виховній діяльності є багато, завдання вчителя полягає у тому, щоб виявити потенційні можливості в кожній справі, у кожному заході й поставити їх перед дітьми як перспективу, як реальність. Це і добре вивчений урок, і висока оцінка знань, умінь і навичок учнів, це й активна участь у підготовці будь-яких виховних заходів, це і участь у роботі гуртків, екскурсіях, різного виду змаганнях, прогулянках та суспільно-корисній діяльності.

Близька і середня перспективи повинні органічно проектуватися на далеку перспективу: майбутнє навчального закладу; вибір професії; вироблення в процесі планування й реалізації перспектив певних необхідних для життя умінь, навичок планування; виховання відповідальності і т.п.

Висновки. Отже, зіставлення практики сучасної школи та досвіду А.С.Макаренка підтверджує життєздатність його педагогічної спадщини, зокрема, дає підстави стверджувати, що використання близької, середньої і далекої перспектив у життєдіяльності учнів має надзвичайно важливе виховне значення. Адже в процесі досягнення поставленої у перспективі мети дитяче життя наповнюється цінним змістом, у дітей формуються правила суспільної поведінки, згуртовується дитячий колектив, виробляються уміння і навички спільної діяльності взаємодопомоги, мрія, фантазія, підготовка до життя.

Список використаних джерел

1. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. Т 4 / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – С. 123-124.
2. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. Т 4 / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – С. 124.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. Т 1 / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – С. 311.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. Т 1 / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – С. 313.
5. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. Т 1 / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – С. 314-315.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2012.

Мельничук С.

Кировоградский государственный педагогический университет имени В. Винниченко, Украина

A.S. MAKARENKO ON THE USE OF FUTURE IN THE EDUCATIONAL WORK

В статье раскрываются теоретические основы и опыт использования перспективы в системе воспитательной работы младших школьников.

Ключевые слова: *воспитание, близкая перспектива, средняя перспектива, опыт, формы работы.*

Melnichuk S.

Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vinnichenko, Ukraine

A.S. MAKARENKO ON THE USE OF FUTURE IN THE EDUCATIONAL WORK

The article describes the theoretical bases and experience in the educational prospects of the younger pupils.

Keywords: *education, near-term, medium perspective, experience, forms of work.*